

CZYŚCIEC (250) *sb m*

WN i A sg czyściec (101). W pozostałych przypadkach czyśc- (145), czyjsc- (3) *SkarJedn, SkarŻyw* (2), czyśc- (2) *FalZioł, ReszPrz.*

e jasne.

sg N czyściec (70). ◇ G czyścica (47), czyścicu (16); -a *OpecŻyw, KromRozm I, GrzegŚm, WujJud, CzechRozm, NiemObr, LatHar, WujNT* (5); -u *FalZioł, SeklWyzn, SeklKat* (3), *BielKron, RejPos, WujJudConf, SkarJedn, CzechEp, ReszPrz, SkarKaz*; -a : -u *KrowObr* (22 : 1), *GrzegRóżn* (2 : 2), *WysKaz* (11 : 1). ◇ D czyścowi (3). ◇ A czyściec (31). ◇ I czyścem (9); -em (1), -(e)m (3). ◇ L czyścicu (70). ◇ pl G czyśc(o)w (1). ◇ A czyście (1). ◇ L czyścicoch (2).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XIX w.

1. Według religii rzymskokatolickiej miejsce pozagrobowej kary, trwającej określony czas; *purgatorium* Cn (247) : A yeftliby nyektora duřcka. myala czyerpyecz woczyczyv [...] thaka przeřz thy modlitwi bądye wyřzwolona. *PowUrb* +4, +4v; *OpecŻyw* 191v; *PatKaz III* 124 [3 r.], 125, 140; *SeklWyzn* a2v [2 r.], a3v, f4v [2 r.], Gv [2 r.] (11); *KromRozm I* A4v, F2v, I4v [4 r.], K [2 r.], Kv (10); *MurzHist* C2, D2; iefliżeby ludzie/ po řmierci w Czyřcu mieli być/ y tám niewiem dokąd fię řmążyć? *KrowObr* 75v; *Lotrá Kryřtus* do Czyřcá niepořłał. *KrowObr* Ss3, 18v, 74v [5 r.], 75 [4 r.], 75v, 76 (32); *RejWiz* 159v, 163v [2 r.], 164, Cc5, [Cc8]; *BibRadz II* 93 marg; *BielKron* 194v, 212v, 213v marg, 276v, 462; *GrzegRóżn* Ev [4 r.], E2v, E3, E3v [2 r.], F3 (12); *RejAp* 124, Dd2v; Przyřlichmy teř byli ktemu/ řzechmy gonili duřze po řwiáthu/ řlucháliřmy řtékánia ich w czyřcicoch ich *RejPos* A5, 163v; *GrzegŚm* [A4] [2 r.], 28; Mocnie trzymam że Czyřciec iefť/ y że duřze tám zátrzymáne/ modlitwami wiernych ludzi bywaią wřpomagáne. *WujJud* 26v, B7, 26v, 200, 203, 203 řp (13); *WujJudConf* 203 [3 r.], 203v [4 r.]; iř Czyřciec iefť do ktorego po řmierci ci idą ktorzy tu w pokućie y włářce Bořey řtego řwiátá zchodzą/ ná wyřłácenie docřelnego karánia *SkarJedn* 274; Trzymáią [Grecy] iř żadnego czyřcu niemářz/ a przedřię fię zá vmárle modlą *SkarJedn* 343, D4v; *SkarŻyw* 278, 279, 337 [2 r.], 580 marg, 581; *CzechEp* 83; *ReszPrz* 40; *LatHar* 76, 285, 748; áby ořtátki grzechow odpuřczonych/ ářfekty ziemřkie y ćieleřne/ y grzechy powřzednie oczyřcił: albo ná tym řwiećie/ przez godne owoce pokuty/ [...] ábo Więć ná onym řwiećie/ w czyřcu muři nogi vmyć *WujNT* 361; Kogo Bog miłuię tego w czyřcu karze. *WujNT* Yyyyy2, 51, 171, 263, 403, Yyyyy2 (19); A przeto Czyřcá řam Pan Bog iefť budowniczym. *WysKaz* 34, 3, 14 [3 r.], 19 [4 r.], 20, 31 marg (48); Duřzom w czyřcu iáko řlųżym. *SkarKaz* 637a marg, 634b [2 r.], 637a, Oooob.

Tytuł utworu M. Reja (1): Piřał teř řpectrum álbo nowy czyřciec/ áby řie ludzie s řthárych błędow obacřáli. *RejZwierc* Aaav.

Zwroty: »czyřcić się, polerować się w czyřcu« [szyk zmienny] (2 : 1): *KrowObr* 76v; O tych teř wiem ktorzy řie w czyřcu poleruią/ Teř o řobie nádzyeię y ci nie zlą czuią. *RejWiz* 159v; Czyli řye w czyřcu czyřciřz/ iefli z řtrony ciáłá iákakolwiek zmářzeczká na tobie zořtáłá. *KochTr* 10.

»do czyřca iřć (a. poįřć)« [szyk zmienny] (5): Powiedz mi? iefli to iefť Ewánieliey vtzyć/ [...] iř po řmierci muřzą wřzyřcy do Czyřcá iřć? *KrowObr* 75v; A wřdy mu Pan nierzekł: Poydzieřz *Lotrze* pierwey do Czyřcá *KrowObr* 77v, 75; *WujJud* 202; *WysKaz* 19.

»w czyścú się smażyć« [szyk zmienny] (2): I coź by to było zá odpułtzenie grzechow/ ieflibyfmy fię mieli iefztze zá nie fmażyć w Czyścú? *KrowObr* 76v, 76.

»z czyścá wybawi(a)ć, wyciągać, wykupić, wykupienie *itp.*« [szyk 14 : 7] (21): *SeklKat* Y4 [3 r.]; I prośiła potym onego Kxiędzá/ áby zá nię Kryłtuřá znowu offiárował/ y onę duřę s Czyścá wybáwił. *KrowObr* 75v; Iefliže by vbogi żebrak vmárl/ zleby onim było/ boby fię nie miał tym wykupić s Czyścá? *KrowObr* 75v, 75v, 76 [3 r.], 123 [2 r.], 183 [2 r.], Tt3; to iefł w mocy v niego/ iż cie może zbáwić y potępić/ á s czyścú wykupić duřę twoię. *RejPos* 124, 163v; *CzechRozm* 73; *NiemObr* 153; Z Czyścá odpuły wybawiáią. *LatHar* 285 marg; *WujNT* 263, Yyyyy2.

»z czyścú wyniść« [szyk zmienny] (2): *KrowObr* 75v; yź vkázowály fie przez fen duřyczki przyácielow zmárlých/ vpomináiąc ie/ áby [...] Tricezimy naymowáli/ áby rychley z Czyścú wyřły *BielKron* 212v.

Wyrażenia: »czyściec duszny« (1): tudzielz teř czyściec duřny iefł nie przę. *SkarJedn* 294.

»mniszy czyśeiec« (1): Niektorzy ludzie vczeni mieniá Piekło czworákie/ iedno na głępfze w którym ludzie wiecznie potępieni fá. Drugie wyřłzey/ w którym dzieci nie krzeżone. Trzećie wyřłzey/ ktore zowá mniřzy Czyściec. Czwarde ktore zowá Limbus/ tám to byli řwięci Oycowie *BielKron* 467.

Szeregi: »(ani) czyściec i (ani) limbus« [szyk 1 : 1] (2): iż y łami odřczepieńcy wyznawáią/ że áni Limbuřá/ áni czyścá záprzeć y zgładzić nie mogli *WujNT* 404, 856.

»czyśce a doczesne męki« (1): powiedaiącz nam o odpuřciech/ o tricezimach/ o dziwnych rzeczách/ iáko ie s tych czyścow á s tych doczeřnych mąk wybáwiáć tám mieli. *RejPos* 163v.

»czyściec, (i) niebo, (i) piekło« [szyk zmienny] (3): *Grzegřm* [A2]v; iż duře ludzi řwiętych po w niebo wřtápieniu Páńřkim prořto idá do niebá/ [...] y tám z nim mieřkáiá; á nie w iákimři więzieniu/ ábo otchłániách nowych/ ktore Káľwin wymyřła: tworząc iákieř inřze mieřce dla duř/ oprócz niebá/ y czyścá/ y pieklá. *WujNT* 684; *SkarKaz* 6a.

W przen (1) :

Zwrot: »czyścem wyczyścáić« (1): A ták nábudowáľ [Antykryst] Kořciołow Káplic/ Ołřharzow/ ná káźdym mieřcu/ [...] doiáć thák głupi á zniewolony lud/ y thym Czyřcem wyczyścáiáć/ obory/ mieřki/ y kálety vbogich ludkow. *Grzegřm* [A4v].

Przen (3) :

a) *Zwrot:* »mieć czyściec« = *przeżywać męki* (1) : Bo co raz to go bábá pocáľuie/ A on zář mnichá: Więć mu fię řtyľkuie. Miał czyściec práwy iefcze ná tym řwiećie *KochFr* 25.

b) *Zwrot:* »mieć czyściec« = *odbywać za řycia pokutę zagrzechy* (1) : Ma wielki ij pożyteczny czyřcietz cirpliwy człowiek/ któryž cirpiáťz krzywdy ij mierzącłki/ więćey řaluie ijnřřęgo zlořci/ niřli řwé krzywdy/ ktory teź řád fie modli za řwé przeciwniki *Opecřyw* 191.

c) *Zwrot:* »na czyściec obrocić« = *spalić, obróćić w perzynę* (1) : O nędźny prawco co ták rozumieřł/ nie baczyłř iż podobno muřiáły być inřze czáľy y inřze pokoie/ gdy ták wiele wři y miałł/ řkád řzłá obroná pořpolita/ na Czyřciec obrocono. *Rejřwierc* 188.

a. *U protestantów:* *zadořćuczynienie, pokuta za grzechy za řycia* (2) : O czyřczv teź to trzymam/ gdy oczyřcim zgrzechow/ przes wiarę nářę/ y miłofierdzie boże/ řvmnienie nářę/ řywiemy

wpociefzeniv f̄pokoinego f̄vmnienia/ y w wefelv dvcha f̄więtego/ To ief̄t czyf̄ciec. *SeklWyzn* f4v; á to iego czif̄ciec ief̄t że fię iuż oczif̄cił y miedzi krzeſcieani [!] przyę̄t. *SeklKat* X3.

2. *Gorące źródła* (1) : Co w prawdzie ácz nie zawżdy zwięrzchu tego widzieć/ áby wody cieplicznę wżędy ciepło ciekły/ y iedno to Neápołfkię/ Padewfkię/ [...] owych nieprzepomniawfzy w Węgrzéch/ co ię od goracá zbytnie⁸⁰ Purgatorium/ iákoby czyſcem zowią *Oczko* 10v.

3. *bot. Geum urbanum L., Gratiola officinalis L., Linaria vulgaris Mill. (Rost); roſlina lecznicza używana jako ſkładnik leków; sanamunda Cn* (2) : Drugie lekarzftwo k temuſz: doſwiadczone. Wezmi korzenia ziela Trzemdały/ przerwipępowego/ goriczkowego Iałowczu/ korzenia kozłkowego, Czyf̄lczu/ kaźdego z nieh Czo złohty zaważy *FalZioł* V 72v; A omywala krowy czif̄czem f̄zwyączonym y woda f̄zwyączona y przáfthalo *LibMal* 1544/89v.

Synonimy: 1. ciemnica, czeluſć, otchłań.

Cf [CZYŚCICA], CZYŚCISZ

BZ